

İLHANLI DEVRİNE AİT ANONİM BİR MÜNŞE'AT MECMÛ'ASI: RİSĀLA AL-ŞĀHĪBĪYYA

OSMAN G. ÖZGÜDENLİ*

İran tarih yazıcılığı, İlhanlılar devrinde büyük bir gelişme göstermiştir. *Tārīh-i Cihān-guşā*, *Cāmi' al-Tavārīh* ve *Tārīh-i Vaşşāf* gibi İran tarihçiliğinin en büyük eserleri hep bu dönemde kaleme alınmıştır. Siyasî tarih kitaplarının yanında, inşâ, siyâk ve devlet muhasebesine dair yazılan kitaplar da bu gelişmeden nasiblerini almıştır. Bugün, İlhanlı devleti mali tarihi üzerine çalışmak isteyen araştırmacılar için beş önemli eser bulunmaktadır. Bunlar:

- 1- Falak 'Alā-yi Tabrīzī'nin, *Ķānūn al-Sa'āda*'si,
- 2- Falak 'Alā-yi Tabrīzī'nin, *Sa'ādat-nāma*'si,
- 3- 'Imād al-Sarāvī'nin, *Cāmi' al-Hisāb*'ı,
- 4- 'Abdallah b. Muḥammad Kiyā al-Māzandarānī'nin, *Risāla-yi Falakiyya*'sı,
- 5- Muḥammad b. Hindūshāh al-Naḥcavānī'nin, *Dastūr al-Kātib fī Ta'yīn al-Marātīb*'idir¹.

* M.Ü. Atatürk Eğitim Fak. Tarih Böl. Araş. Gör.

¹ Bu eserler aşağıdaki araştırmacılar tarafından neşredilerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur; Mir Kamal Nabipour, *Die beiden persischen Leitfäden des Falak 'Alā-ye Tabrizi über das staatliche Rechnungswesen im 14. Jahrhundert*, (Dr. Tezi), Göttingen 1973. (*Ķānūn al-Sa'āda* ve *Sa'ādat-nāma*); Nejat Göyünç, *Das sogenannte Ķāme'o'l-Hesāb des 'Emād as-Sarāvī, Ein Leitfaden des staatlichen Rechnungswesens von ca. 1340*, (Dr. Tezi), Göttingen 1962; Aynı müellif, "Imad es-Seravi ve Eseri", *Tarih Dergisi*, Sayı 20, İstanbul 1965, s.73-86; Walther Hinz, *Die Resāla-ye Falakiyyā des 'Abdollah ibn Mohammad ibn Kiyā al-Māzandarānī, Ein persischer Leitfaden des staatlichen Rechnungswesens (um 1363)*, Wiesbaden 1952; A. Alizadeh, Muḥammad ibn Hindūshāh Naḥcivānī, *Dastūr al-Kātib fī ta'yīn al-Marātīb*, vol. I/1, I/2, II, Moskova 1964, 1971, 1976; Mahmud MirafTAB, *Dastūr al-Kātib fī ta'yīn al-Marātīb*, Edition und Darstellung. (Dr. Tezi), Göttingen 1956; Javad Sajadieh; *Administration und Organisation unter den Mongolen in Iran nach dem Dastūr al-Kātib fī ta'yīn al-Marātīb des Muhammad b. Hindūshāh*, (Dr. Tezi), Wien 1958. Yine bkz. Ş. Yaltkaya, "İlhanlılar devri idari teşkilatı dair Nasır al-Tusi'nin bir eseri", *THİTM.*,II, 1939, s.7-16; M. Minovi-V. Minorsky, "Nasir al-Din Tusi on finance", *BSOAS*, X. 1939-1942, 755-789; İ. Otar, *Risale-i Felekiyye "Kitabü's-Siyakat" Hakkında*, İstanbul (tarihsiz); A. Muzahirî, "Çand İşulāh-i hisābdārī az-ḳarn-i haştom", *Macalla-yi Armagān*, 32/4-5, Tahrān 1342hş., s.152-157; 32/6, s.250-253; P. Remler, "New light on Economic History from Ilkhanid Accounting Manuals", *Studia Iranica*, 14 (1985), s. 157-177. Yine bu devre ait

Burada tanıtımı ve konumuzla ilgili bir kısmının neşri yapılacak olan risalenin muhtevası da bu cümledendir. Söz konusu risale VIII/XIV. yüzyıla aitti ve anonim bir siyak ve münşe'at mecmû'asının içerisinde, Safevî devrine ait inşâ örnekleri ile, Falak 'Alâ-yi Tabrîzî'nin *Sa'âdat-nâma*'sinin ikinci kısmı arasında bulunmaktadır. Eserin ismi, mecmû'anın 11. sayfasında "*Risâla al-Şâhibiyya*" şeklinde kaydedilmiştir². Eserin baş ve son kısımlarındaki eksiklikler sebebiyle müellifinin ismi tesbit edilememiştir.

Risâla al-Şâhibiyya'nin şimdiye kadar tesbit edebildiğimiz yegane nüshası Tahran'da *Kitâbhâna-yi Millîyi Malik*'te 3697 numaralı mecmû'anın içerisinde bulunmaktadır³. Mecmû'anın tavsifi şöyledir: 15x21,5cm., 17 satır, 180 sayfa, nesih, nestalik ve yer yer siyakat yazısı, meşin kahverengi cilt, Devletabadî kağıt. Yazmanın baş ve son kısımlarında eksiklikler mevcuttur. Hâcî Husayn Malik'e ait olduğu anlaşılan bu mecmû'a, sonradan başka kitaplarla birlikte yukarıda zikrettiğimiz kütüphaneye vakfedilmiştir. Mecmû'anın bu nüsha üzerinden bir mikrofilmi de *Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi*'nde bulunmaktadır⁴. Mecmû'ada pek çoğunun giriş veya son kısımları eksik bulunan, hatta bazıları bir iki sayfadan ibaret sekiz risale bulunmaktadır ki, *Risâla al-Şâhibiyya* altıncı sırada (s.10-72) yer alır.

Risâla al-Şâhibiyya beş kısımdan oluşmaktadır. Biz bu kısımların muhtevasını burada aynen veriyoruz:

I. Kısım: Hitâb ve dualarda mertebe ve derecelerin dakik olarak tanıtımı hakkında, dört fasıl (s.11-16):

1- Hitâb, elkâb ve dualar hakkında (s.11-12).

2- () (s.12-14).

orjinal vesikaların neşri için bkz. M. Gronke, *Arabische und persische Privaturkunden des 12. und 13. Jahrhunderts aus Ardabil (Aserbeidschan)*, Berlin 1982; A. D. Papazian, *Persidskie dokumenty Matenadarana*, I/1, Erivan 1964.

² Buna rağmen eserin adı kütüphane kataloğunda Farsça şekliyle "*Risâla-yi Sâhibiyya*" olarak kaydedilmiştir. Bkz. İrac Afşâr-Muhammed Takî Dâniş-pajüh, *Fihrist-i Nushahâ-yi Hattî-yi Kitâbhâna-yi Millî-yi Malik*, (*Vâbasta ba-Astân-i Kuds-i Razavî*), Tahrân 1369hş., s.28.

³ İrac Afşâr-Muhammed Takî Dâniş-pajüh, *Fihrist-i Nushahâ-yi Hattî-yi Kitâbhâna-yi Millî-yi Malik*, (*Vâbasta ba-Astân-i Kuds-i Razavî*), Tahrân 1369hş., s.28-31.

⁴ M. Takî Dâniş-pajüh, *Fihrist-i Mikrofilmhâ-yi Kitâbhâna-yi Markazî va Markaz-i Asnâd-i Dânişgâh-i Tahrân*, III, Tahrân 1363hş., s.130. Burada eserin asıl numarası yanlışlıkla 4679 olarak verilmiş ve bu yanlışlık kitabın sonundaki doğru-yanlış cetvelinde de ikinci kez yanlışlıkla 3679 olarak düzeltilmiştir. (bkz. s.370)

3- Dualar hakkında (s.14-15).

4- Tâbiyyet ifadeleri hakkında (s.15-16).

II. Kısım: Devrin Padişah, Emir ve Sadırlarına yazılacak arz hakkında, beş fasıl (s.16-27):

1- Padişaha hitâb hakkında (s.16-17).

2- Vezirlere hitâb (s.17-19) ve hitâb dereceleri hakkında (s.19-23).

3- Moğol Emirlerine hitâb hakkında (s.23-24).

4- Meliklere (s.24-25) ve Hatunlara (s.25-26) hitâb hakkında.

5- Ekabir ve Sadırlara hitâb hakkında (s.26-27).

III. Kısım: İmâm, Kadı ve Seyyidlere yazılacak *Şadır-nâma*'ler ve cevapları hakkında, yedi fasıl (s.27-43).

1- Mansıb sahibi İmâmlara hitâbta kullanılacak elkâblar hakkında (s.27-29).

2- Kadıların dereceleri hakkında (s.29-31).

3- Seyyidlerin dereceleri hakkında (s.31-33).

4- Ulemâ ve Şeyhlerin dereceleri hakkında (s.33-37).

5- Tabib ve Hekimlerin dereceleri hakkında (s.37-38).

6- Hatib ve Hâcelerin dereceleri hakkında (s.38-41).

7- İhvaniyyat hakkında (s.41-43).

IV. Kısım: İhvaniyyat, Teşekkür ve Şikâyet mektupları ve cevapları hakkında, beş fasıl (s.43-64).

1- İhvaniyyat hakkında (s.43-48).

2- Teşekkür hakkında (s.51-53).

3- Şikâyet hakkında (s.53-58).

4- Tebrikler hakkında (s.58-62).

5- Taziyetler hakkında (s.62-64).

V. Kısım: Ahit-nâme, Berât, Yâfte, Hesâb Rakamları ve İlm-i Şurût hakkında, altı fasıl (s.64-72).

1- Ahid hakkında (s.64-66).

2- Berât ve Yâfteler hakkında (s.66-68).

3- Hesâb Rakamları hakkında (s.68).

4- İlm-i Şart (*İkrâr-nâme*, *Azâd-nâme*, *Talâk-nâme*, *Şirkat-nâme*, *Barî-nâme*) hakkında (s.69-72).

5- ()

6- ()

Yukarıda parantez içerisinde boş bırakılan yerler, eserin giriş kısmında adı yazıldığı halde, metinde ya atlanan, ya da başlığı yazılmayan fasıllara aittir. Bundan da anlaşılacağı gibi, risalenin metninde atlama ve eksiklikler mevcuttur.

Risale, bundan sonra (s.72), "*Savâd-i âl-tamgâhâ*" başlığı ile İlhanlı devrine ait dört tane ferman'ın metnine geçmektedir ki, bu kısmın ayrı bir risalenin parçası olma ihtimali kuvvetlidir. Abû Sa'îd Hân devrine ait bu fermanların neşr ve tahlilinin hususî bir tetkiki zarurî kılmasından dolayı bu fermanları ileride ayrıca yapacağımız bir çalışmada incelemeyi uygun gördük. Burada, anlaşıldığına göre, eserin beşinci kısmı eksik kalmış ve son iki faslı kaybolmuştur. Mecmû'a, siyâk ihtiva eden bir kaç sayfadan sonra Falak 'Alâ-yi Tabrîzî'nin *Sa'âdat-nâme*'sinin ikinci kısmına geçmektedir (s.79-180) ki, bu eserin de bazı yerlerinde eksiklikler mevcuttur.

*Mecmû'*anın genel yapısı gözönünde tutulduğunda; eserin evelâ bir müellif tarafından VIII/XIV yüzyılda *Risâla al-Şâhîbiyya* ve *Sa'âdat-nâme*'nin ikinci kısmından istifade edilerek bir mecmû'a halinde toplanmış olduğunu ve belkide bu esnada toplayıcı veya katibin dikkatsizliği ya da elindeki malzemenin yetersizliğinden dolayı, tamamlanamadan eksik bir şekilde XI/XVII. yüzyıla kadar ulaştığını, bu tarihte mecmu'anın baştarafına bir munşi tarafından Safevî devrine ait bir kaç inşâ örneği -ki bunlardan bir tanesi 1016/1607 tarihlidir- ilave edilmek suretiyle son şeklini aldığını tahmin etmek mümkündür. Bu tür eserlerin, Ortaçağ İran'ında umumiyetle bürokraside çalışan katiblere (*dabîr*) yol göstermek amacıyla kaleme alındığı ve

derleyicilerin alıntular yaparken çok dikkatsiz davrandıkları bir gerçektir⁵. Şu halde elimizdeki eseri, içerisinde *Risāla al-Şāhibiyya* adıyla VIII./XIV. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan bir eserin alıntularının da bulunduğu, katiblere (*dabīr*) faydalı olması için hazırlanmış bir "*mecmū'a*" saymak daha doğru olacaktır.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla *Risāla al-Şāhibiyya*'yi kullanan ve ilim alemine tanıtan ilk araştırmacı A. Husayn Cihānbaglu olmuşsa da, araştırmacı risalenin sonuna kaydedilen Falak 'Alā-yi Tabrīzī'nin *Sa'ādat-nāma*'sini bu eserin bir parçası zannetmiştir⁶. Yine, eseri kullanarak küçük bir kısmını neşreden bir başka araştırmacı Mu'ayyad Şābitü'dir⁷. Bu araştırmacıya göre, *Risāla al-Şāhibiyya*'nin adı, müellefin eserini Sāhib-i Dīvān Şams al-Dīn Cūvaynī adına kaleme almış olmasından gelmektedir⁸. Ancak, gerek risalenin içerisinde bu hususa işaret eden herhangi bir delile rastlanılmaması ve gerekse risalede aynen kaydedilen bazı alış-satış senetlerinin 730-731/1329-1330 tarihlerine ait olması, eserin Sāhib-i Dīvān Şams al-Dīn Cūvaynī'nin katlinden 50 yıl kadar sonra kaleme alınmış olması gerektiğini ve dolayısıyla da ona sunulmasının mümkün olmadığını göstermektedir.

Bu makalenin sonunda neşr ve tercümesini yapacağımız metin *Risāla al-Şāhibiyya*'nin beşinci kısmının son üç faslını oluşturmaktadır. Metnin muhtevası, çeşitli berāt ve yāftelerle, alış-satış senedleri (*ḥarīd ū furūş*), kiralama (*icāra-nāma*) ve köle azadı (*āzād-nāma*) ve satımına ilişkin vesikalar ile boşanma (*talāk-nāma*) ve ibra (*barī-nāma*) belgelerinden oluşmaktadır. Burada siyakat rakamlarına ayrılan fasıllardan birisinde (üçüncü fasıl: *ḥisāb-ı ruḳūm*) kesirlerin siyakat yazısıyla kaydedilmiş olmasından dolayı, aynı şekilde neşrinin daha faydalı olacağı kanaatiyle metni olduğu gibi vermeyi uygun gördük. Eserin son üç faslındaki sened metinlerinin mufassal bir şekilde istinsah edilmiş olması ve yine vesikaların yazılış tarihlerinin kaydedilmesi dikkate değerdir. Biz eserin önceki kısımlarında bu duruma raslayamamaktayız.

⁵ Bu tür dikkatsizlik ve hataları '*Atabat al-Kataba ve Leningrad Münşe'at Mecmū'ası*' gibi bu tarzın en seçkin eserlerinde de görmek mümkündür. Bkz. M. A. Köymen, "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar, I. Münşe'at Mecmuaları", *DTCFD*, VII/4, Ankara 1951, s.559.

⁶ A. Husayn Cihānbaglu, *Tārīḫ-i İc̄timā'î-yi Davra-yi Muḡūl*, İsfahān 1336hş., s.192-194.

⁷ Sayyid 'Ali Mu'ayyad Şābitü, *Asnād va Nāmahā-yi Tārīḫī*, Tahrān 1346hs., giriş, s.16, 243-245.

⁸ Aynı eser, s.16; Sarhang Cihāngir Kā'immakāmī, *Muḳaddama-yi bar-Şināḫt-i Asnād-i Tārīḫī*, Tahrān 1350hş., s.427.

Dolayısıyla, eserin bu üç faslını, içtimaî ve iktisadî tarih araştırmacıları için faydalı olacağı kanaatiyle, aynen neşr ve tercüme etmeyi uygun gördük.

Risale içerisinde yer alan bölümlerin muhtevasını yukarıda zikretmiştik. Eser her ne kadar bir münşe'at mecmû'ası olarak kaleme alınmışsa da, yayınlayacağımız son üç fasıl istisna sayılırsa, müellifin sadece mektupların giriş formülleri ve hitap şekillerini vermekle yetinmiş olması, eserin tarihî araştırmalardaki ehemmiyetini azaltmıştır. Buna ilave olarak, müellifin, risalenin ilk kısımlarındaki mektup örneklerinde İlhanlı ünvanlarına yer vermemesi, yine İlhanlı devri tarih ve inşa yazıcılığında geniş bir yer tutan Türkçe-Moğolca deyim ve terkiplerin eserde kullanılmamış olması, risalenin ilk kısımlarının tarihî araştırmalar için ehemmiyetini azaltmıştır. Müellif, risalenin bu bölümlerinde yazışmalar için sadece örnek paragraflar vermiş, seçtiği metinleri muhtasar bir şekilde kaydetmiş ve yazışmaların içeriğine girmemiştir. Dolayısıyla, burada neşredebileceğimiz metin, risalenin bir bölümü olmaktan ziyade, müellifin özel ve resmî vesikalardan derleyerek eserinin son kısımlarına eklediği küçük bir *mecmû'a* durumundadır. Dolayısıyla, eserin neşredebileceğimiz bu son kısmı ile daha önceki bölümleri arasında muhteva açısından büyük bir fark göze çarpar.

Neşr ve tercüme esnasında mümkün olduğu kadar metnin diline sadık kalınmaya çalışılmıştır. Metinde okunamayan, ya da müstensih hatası olduğu anlaşılan yerlere soru işareti konulmuş ve tercümede geçen ıstılahlar metnin altına ilave edilen notlarla izah edilmiştir. Yine metinde geçen fiyatlarla ilgili küçük bir liste de tercümenin sonuna ilave edilmiştir.

فصل دوم در برواة و یافتجات [ص. ۶۶]

براة قصاب

یحیی قصاب رساند جهت مطبخ خاصه
بدست جوهر گوشت
۱۰ [من]
۵ [من]

تا وقت حساب محسوب باشد کتبه
فی تاریخ چهارم ماه مبارک ربیع الاول
سنه احدی وثلثین و سبعمائه [۷۳۱].

براة صراف

خواجه فخرالدین صراف رساند در وجه پنج
عدد کمخا بدست جمل الدین دیباچی

زر رایج
۱۵۰ [تومان]
۷۵ [تومان]

واعتقاد بر علامت کنند کتبه فی تاریخ
اوایل ربیع الاول سنه احدی وثلثین
و سبعمائه [۷۳۱].

براة خباز

محمد خباز رساند جهت سرکار
خاصه بدست معتمد بلبان نان
۳۰ [من]
۱۵ [من]

تاوقت حساب محسوب باشد
و حرر ذلک فی الثالث ربیع الاول
[سنه] احدی وثلثین و سبع مائه [۷۳۱].

براة بقال

یحیی بقال رساند جهت خاصه
بدست معتمد زکریا الخواج
۳۲۰ [من]

سینی [؟]
عسل روغن
۱۰ [من] ۵۰ [تومان] ۳۰ [من]
نخود سماق ناردان
۱۰۰ [؟] ۱۰۰ [؟] ۱۰۰ [؟]

تا وقت حساب محسوب باشد
کتبه ذلک فی اواخر ربیع الاول سنه
احدی وثلثین و سبعمائه [۷۳۱].

[ص ۶۷] براءة صراف*

براءة بزّاز

خواجه فخرالدین صراف رساند دروجه	خواجه کریم الدین بزّاز رساند بدست
فلان پنج عدد کمخا بدست جمال الدین	خواجه مفتاح
دیباچی زر رایج صدوپنجاه تومان	کتان روسی
۱۵۰ [تومان]	صد ذرع
۷۵ [تومان]	۵۰ ذرع
واعتماد برعلامات کنند کتبه فی تاریخ	تاوقت حساب محسوب باشد فی تاریخ
اوایل ربیع الاول سنه احدی ثلثین و	۲۰ ماه ربیع الاول سنه احدی وثلثین و
سبعمائہ [۷۳۱].	سبعمائہ [۷۳۱].

براءة عطار

براءة اجاره زمین

خوجه بهاء الدین عطار رساند جهت	مولانا فخرالدین احمد رساند از اجاره
شربتخانه بدست حسن پهلوان	زمینی که در تصرف دارد واجب یکساله
نبات و قند و شکر	از غره محرم الحرام سنه احدی و عشرين
۳۰ [من]	وسبع مائه [۷۲۱] لغایت سلخ ذی الحجه
۱۵ [من]	سنه کذا المذکور
نبات	زر رایج
قند	ده دینار [۱۰]
شکر	پنج دینار [۵]
۱۰	تاوقت حساب محسوب باشد
[من]	تاریخ دهم ماه ربیع الاول سنه ۷۳۱. کتبه فی تاریخ المذکورہ [۷۲۱].

* در متن اصلی مکرر نوشته شده است .

نوعی دیگر در یافتجات

[ص ۶۸]

[یافته خباز:] محمود خباز رسانیده است نان بتفاریق پانصد و پنجاه من ازو محسوب داشته شد و این ذکر بر سبیل یافته در قلم آمد و حرر ذلک فی شهر کذا.

یافته قصاب: از دست یحیی قصاب مقدار دویست و سی من گوشت گوسفند بوزن چهارصد بدست معتمد زکریا رسیده است و این ذکر بر سبیل یافته در قلم آمد و کتبه فی شهر کذا و حده (؟)

یافته قابض ده: از یافته قابض در دست معتمد سعد قابض مبلغ پنجاه هزار من غله بدست معتمد زکریا رسیده است و این ذکر بر سبیل یافته در قلم آمد کتبه ذلک فی منتصف ربیع الاول سنه احدی وثلثین و سبع مائه [۷۳۱].

یافته عطار: از دست خواجه حسن عطار بتفاریق بدست محمود رسیده است [؟]: قند و شکر بیست ۲۰/۱۰ من و این ذکر استظهار اورا در قلم آمد کتبه فی تاریخ غره ربیع الاول سنه ۷۳۱ (و مد ؟).

فصل سیم در حساب و رقوم

در حساب و رقوم
 هر چه در حساب
 در حساب و رقوم
 در حساب و رقوم
 در حساب و رقوم
 در حساب و رقوم
 در حساب و رقوم
 در حساب و رقوم

تغییرات

[ص ۶۹] فصل چهارم در علم شروط

چون شخصی در حق شخصی اقرار کند چنین نویسد [:] اقرار کرد و اعتراف و گواه بر خود گرفت محمد بن عمر بن محمد الهمدانی مقیم شهر تبریز معروف بصراف به تنی درست و عقلی بر جای بی اگراهی و اجباری ملک بطوع و رغبت خویش که بر ذمت و در ذمت وی است از ان خواجه نجم الدین ابوبکر بن حسن بن عبدالله الخياط بمبلغ صد دینار زرسفید طلغمی نقد شهر تبریز که نیمه این مبلغ بود پنجاه دینار لازم حقی واجب ثابت موجل تامدت شش ماه اقرار کرد مقر مذکور عوض این مبلغ مذکور بتمام و کمال به وی رسیده است بگواهی جماعتی که اسامی ایشان در مکتوب یاد کرده شود. کتبه فی تاریخ غره ماه مبارک ربیع الاخر سنه احدی وثلثین و سبعمائه [۷۳۱] حرره محمود-محمد بن ابی بکر الخالدی الخطی گواهی چنین نویسند [:] بدین موجب گواهی دهد محمود-محمد بن حسین الصراف کتبه بأذنه .

اجاره نامه [فرزند]*

باجاره داد کمال الدین حسن بن عبدالله بن محمد الخياط فرزند خود راحسین نام با استاد اجل منعم محترم ملک الصناع جمال الدین حسین [ص ۷۰] بن احمد الدیاجی یک سال متواتر و متوالی بمبلغ پنجاه دینار زر سفید طلغمی نقد شهر تبریز که نیمه این مبلغ بود ۲۵ تا صنعت دیباچی کند و امانت و دیانت بجای آورد و ملازم کار باشد. بگواهی جماعتی که اسامی ایشان در مکتوب یاد کرده شود. کتبه فی تاریخ دوم شهر مبارک ربیع الاول ۱۰۵۴ [؟]

* [در متن به اشتباه زمین نوشته شده است].

ورده * فروختن

فروخت کمال الدین حسین بن عبدالله بن عثمان السیواسی یک نفر غلام خطائی طهماسب نام - بالا بلند - سفیدپوست - سرخ روی - سیاه چشم - گشاده ابرو - بدارنده مکتوب خواجه غیاث الدین محمود بن عبدالله احراقی بمبلغ پانصد دینار زرسفید طلغمی نقد شهر تبریز که نیمه این مبلغ بود ۲۵۰ دینار بحضور تمغاچیان ودلالان شهر تبریز که اگر دزدیده ویا بلارغو بیرون آید عهده وجواب بر فروشنده باشد بدلالی فلان وفلان. کتبه فی تاریخ سیم ماه مبارک ربیع الاخر سنه احدی وثلثین وسبعمائه والسلام. [۷۳۱].

طلاق نامه

اقرار کرد و اعتراف آورد و گواه بر خود گرفت فلان بن فلان اقراری درست شرعی که اهل خودرا فلانه بنت فلان و به طلاق رها کرد. چنانکه رجعی و خلعی نباشد قوله تعالی - فَلَا تَحُلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ** - وفلانه بنت فلان مهری که بر گردن شوهر داشت و همو فلان بن فلان مبلغ پنجاه دینار زر سفید طلغمی نقد شهر تبریز که نیمه این مبلغ بود بیست و پنج دینار رها کرد و خود را پای [ص ۷۱] گشاده کرد و هرچه بود از پوشیدنی و گستردنی و غیرهم از آنچه ویرا قیمتی باشد هریک بقسط خویش رسیدند و از یکدیگر متفرق شدند و این ذکر بحجت نوشته شد تا وقت حاجت عرض افتد و کتبه فی تاریخ چهارم ما مبارک ربیع الاول سنه ۱۰۵۶.

آزاد نامه

این مکتوب ناطقست بذکر آنکه آزاد کرد صدر کبیر خواجه فلان الدین فلان یک نفر غلام اروس اصل - بلبان نام - میانه بالا - سرخ روی - کبود چشم - پیوسته ابرو - حسبه الله تعالی و طلبا لمرضاته و از جهت آن روز

* ورده یعنی برده .

** قرآن کریم، سورة البقره، (۲)/۲۳۰

که - يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ آتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ * - تا بعد از این مالک نفس خود باشد و هر کجا که خواهد اقامت کند و بعد الیوم هیچ آفریده را از متعلقان این آزاد کننده و غیره باین غلام هیچ حقی و دعوی نباشد و معنی و مزاحم وی نگردد تا بفراغ خاطر بدعاء دولت روزافزون مشغول گردد بدین موجب گواه بر خود گرفت و جماعتی را از اعیان و ثقات. کتبه فی تاریخ یازدهم ماه مبارک ربیع الاول سنه احدی وثلثین و سبعمائه. [۷۳۱].

شرکت نامه

این ذکر مشتمل است بر آنکه فلان بن فلان مبلغ هزار دینار زر سفید طلغمی نقد شهر تبریز که نیمه این مبلغ بود پانصد دینار بشرکت فلان بن فلان نهاد تا بدان مبلغ رأس المال باشد بشرکت آن مبلغ بود میان ایشان مناصفه بود یعنی نصفی مکتسب از آن بصاحب مال فلان المذکور [ص ۷۲] دهد و نصفی خود برگیرد و بدان موجب راضی شدند و قبول اقرار یکدیگر کردند و اگر چنانچه - نعوذ بالله - افتی بدان مال برسد نصفی از آن صاحب مال بود و نصفی دیگر از آن شریک. بر این جمله گواه بر خود گرفتند بطوع و رغبت تحریراً فی شهر رمضان المبارک ۱۰۵۳. والحمد لله رب العالمین

بری نامه

مقر و معترف فلان بن فلان اقرار درست شرعی بتنی درست و عقلی برجای که او را بر فلان بن فلان بهیچ نوعی حقی و دعوی نیست و نه از نقد و نه از جنسی و نه از ودیعت و غیره. هر دعوی که فیما بعد کند بر فلان بن فلان مذکور یا کسی از قبل وی باطل باشد و مزور و بهتان و این ذکر بر سبیل حجت داده شد بگواهی جماعتی که اسامی ایشان در مکتوب یاد کرده شود کتبه فی تاریخ هشتم ماه ربیع الاول سنه احد وثلثین و سبعمائه. [۷۳۱].

Metnin Tercümesi:**(s.66) İkinci Fasıl: Berâtlar⁹ ve Yâfteler¹⁰ hakkında:**

Fıncı Berâtı (Barât-i Habbâz): Muḥammad Habbâz, ḥāşşa ihtiyacı için mutemed Balabân'a vaktinde mahsub edilmek üzere, 30 men¹¹ ekmek ulaştırmıştır. 3 Rebiü'l-evvel 731/15 Aralık 1330.

Kasab Berâtı (Barât-i Kaşşâb): Yahyâ Kaşşâb, maṭbah-ı ḥāşşa için, vaktinde mahsub edilmek üzere, Cavhar'e 10 men et teslim etmiştir. 4 Rebiü'l-evvel 731/16 Aralık 1330.

Bakkal Berâtı (Barât-i Bakḳâl): Yahyâ Bakkâl, ḥāşşa ihtiyacı için, vaktinde mahsub edilmek üzere, mutemed Zakariyâ 'ya; 10 men sini (?), 50 (?) bal, 30 men yağ, 100 men (?) nohut, 105 (?) sumak, 105 (?) nar (= toplam) 320 men (?) ihtiyaç malzemesi teslim etmiştir. 21-30 Rebiü'l-evvel 731/2-11 Ocak 1331.

Sarraf Berâtı (Barât-i Şarrâf): Hvâca Faḥr al-Dîn Şarrâf, beş adet kamḥâyı¹² 150 tûmân râyic altın¹³ üzerinden, vaktinde mahsub edilmek

⁹ Berâtlarla ilgili bkz. *Risâla-yi Falakiyya*, s. 65-66; *Sa'âdat-nâma*, s.110-112; *Kânûn al-Sa'âda*, s. 9-11. Berât formları hakkında son bir araştırma için bkz. N. Gök, *Beylikler Döneminden İtibaren Osmanlı Diplomatasında Berat Formu*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.

¹⁰ **Yâfte:** Makbuz senedi.

¹¹ **Men:** VIII/XIV. Yüzyıl başlarında İnan'da 5/6 kilografa tekabül eden ağırlık ölçüsü. Bkz. W. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, T. Terc. A. Sevim, İstanbul 1990, s. 23.

¹² **Kamḥâ:** Bir tür ipekli kumaş.

¹³ **Râyic Altın (Zar-i Râ'ic):** İlhanlı devri resmi muhasebe kitaplarında sık bir şekilde zikredilen bu istilah başta Z.V. Togan ve W. Hinz olmak üzere bazı araştırmacılar tarafından şimdiye kadar umumiyetle iyi ve tam altın manalarına gelen *Zar-i Râbiḥ* şeklinde okunmuşsa da (Z.V. Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *THİTM*, I, İstanbul 1931, s.4.5; W. Hinz, *Die Resâla-ye Falakiyyâ des 'Abdollah İbn Mohammad ibn Kiya al-Mâzandarâni, Ein persischer Leitfaden des staatlichen Rechnungswesens (um 1363)*, Wiesbaden 1952, s.22; Kemal Nabipour, *Die beiden persischen Leitfäden des Falak 'Alâ-ye Tabrizi über das staatliche Rechnungswesen im 14. Jahrhundert*, (Dr. Tezi), Göttingen 1973, s.55b,116.), son olarak G. Herrmann 725/1325 tarihli bir vesikada geçen bu kelimenin *Zar-i râ'ic* şeklinde okunmasının daha doğru olacağını belirtmiştir. (Bkz. G. Herrmann-G. Doerfer, "Ein persisch-mongolischer Erlass aus dem Jahr 725/1325", *ZDMG*, 125, Wiesbaden 1975, s.318,320; G. Herrmann-G. Doerfer, "Ein persisch-mongolischer Erlass des Çalâyiriden Şayh Oveys", *CAJ*, XIX/1-2, Wiesbaden 1972, s.16,17n.60,18,19.)

üzere, Camāl al-Dīn Dībācī'ya teslim etmiştir. *Alāmete itimād edilsin*¹⁴. 1-10 Rebiü'l-ewvel 731/13-22 Aralık 1330.

(s.67) **Sarraff Berātu (Barāt-i Şarrāf)**: (Metin yukarıdaki ile aynıdır. İlave olarak sadece *-filān kimse için-* kelimesi kullanılmış ve miktar, rakamın yanı sıra yazı ile de 150 tümen olarak kaydedilmiştir.)

Kumaşçı Berātu (Barāt-i Bazzāz): H̄vāca Karīm al-Dīn Bazzāz, vaktinde mahsub edilmek üzere, H̄vāca Miftāh'a 100 *zari*¹⁵. Rus keteni (*katān-i Rūsī*) teslim etmiştir. 20 Rebiü'l-ewvel 731/1 Ocak 1331.

Attār Berātu (Barāt-i 'Attār): H̄vāca Bahā al-Dīn 'Attār *şarbat-hāna* için, vaktinde mahsub edilmek üzere, Ḥasan Pahlavān'a: 10 men bitki (*nabāt*), 10 men kalıp şeker (*ķand*) ve 10 men şeker toplam= 30 men teslim etmiştir. *Alāmete itimād edilsin*. 10 Rebiü'l-ewvel 731/ 22 Aralık 1330.

Toprak Kiralama Berātu (Barāt-i İcāra-yi Zamīn): Mavlānā Faḥr al-Dīn Aḥmad, tasarrufunda bulundurduğu toprağın, 1 Muharrem 721/31 Ocak 1321 tarihinden itibaren aynı yılın Zilhicce ayının son gününe (19 Ocak 1322) kadar bir senelik kirası olarak 10 dinar *rāyic altın* teslim etti. Hesab zamanı geldiğinde mahsub edilir. Zikredilen tarihte yazıldı.

(s.68) Yâftelerle İlgili Örnekler:

Fırıncı (Ḥabbāz) Yâftesi: Maḥmūd Ḥabbāz, parçalar halinde 550 men ekmeği teslim etmiş ve bu durum yâftede belirtilmiştir. Zikredilen ayda yazıldı.

Kasab Yâftesi: Yahyā Kaşşāb, 400 vezin mukabili 230 men koyun etini mutemed Zakariyā'ya teslim etmiş ve bu durum yâftede belirtilmiştir. Zikredilen ayda yazıldı.

¹⁴ *Alāmete itimād edilsin (İ'timād bar-'alāmāt konand)*: *Ḳānūn al-Sa'āda* ve *Sa'ādat-nāma*'de berātaların bitiş formülü için: "*İ'timād bar-tavki*" ve "*alāmāt-i divānī namāyand*" veya "*İ'timād bar-'alāmāt va tavki*" ki *dar-divān* muḳarrar bāşad, konand" formülleri verilmiştir. (Mir Kemal Nabipour, *Die beiden persischen Leitfäden des Falak 'Alā-ye Tabrizi über das staatliche Rechnungswesen im 14. Jahrhundert*, (Dr. Tezi), Göttingen 1973, *Ḳānūn al-Sa'āda*, s.12; *Sa'ādat-nāma*, s.111). Bu bitiş formülüne "*İ'timād bar-'alā'im namāyand*" şeklinde Türkiye Selçukluları (Bkz. O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 45,72) ve *itimād kılalar/klasız* şeklinde Osmanlı Diplomatikasında da sık bir şekilde rastlanmaktadır. (Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili, Diplomatik*, İstanbul 1994, s.130 ; N. Gök, *aynı tez*, s.73,231-237).

¹⁵ *Zari*: Yaklaşık 104 cm. 'lik ölçü birimi.

Köy Kabız (Kābiz) Yâftesi: Mutemed Sa'd Kābiz, 50 bin men hububatı mutemed Zakariyâ vasıtasıyla ulaştırmış ve bu durum yâftede belirtilmiştir. Rebiü'l-evvel 731/13 Aralık 1330-10 Ocak 1331.

Attâr Yâftesi: Hivâca Hasan 'Attâr, parçalar halinde 20 men kalıp (*kand*) ve toz şekeri Maḥmūd'a ulaştırmış ve bu durum onun istizharı ile yâftede belirtilmiştir. 1 Rebiü'l-evvel 731/13 Aralık 1330.

Üçüncü Fasil: Hesab ve Rakamlar Hakkında:

Siyakat rakamları ile aşağıdaki kesirler verilmiştir¹⁶:

1/96, 1/48, 1/32, 1/24, 1/12, 1/8, 1/6, 5/24, 1/4, 7/24, 1/3, 3/8, 5/12, 11/24, 1/2, (5/24, 1/4 tekrar), 7/12, 5/8, 2/3, 19/24, 7/8, 11/12, (?), 21, 22, 23, (?).

(s.69) Dördüncü Fasil: Şart İlmi Hakkında:

(İkrâr-nāma): Bir kimse başka bir kimse hakkında *ikrâr*¹⁷ etse şöyle yazar: Tabrîz şehrinde yaşayan ve *sarraf* olarak tanınan Muḥammad b. 'Umar b. Muḥammad al-Hamadānî, aklen ve bedenen sıhhatli bir şekilde ve hiçbir baskı ve zorlama altında kalmaksızın, kendi isteğiyle, Hivâca Nacm al-Dîn Abū Bakr b. Hasan b. 'Abdallāh al-Hayyāṭ'a olan ve üzerinde (*zimmat*) bulunan nakit 100 *Tabrîz şehri saf gümüş dinarı*¹⁸ borcunu -ki bunun yarısı 50 dinar

¹⁶ Ortaçağ muhasebe kitaplarında kullanılan siyakat rakam ve kesirlerin muhtelif yazım tarzları için bkz. İ. Otar, *Muhasebede Siyakat Rakamları*, İstanbul 1991, s. 22-27.

¹⁷ **İkrâr:** Bütün akli melekeler ve iradeye sahip reşid bir kimsenin hiç bir cebir kullanılmaksızın kadı huzurunda yaptığı itirafur. Bkz. Th. W. Juynboll, "İkrâr", *İ.A. V/1*, s. 948-949; Y. Linant de Bellefonds, "İkrâr", *Et*², III, (1979), s. 1078-1081.

Şevval 706/Nisan-Mayıs 1307 tarihli orjinal bir "ikrâr" metni için bkz. Donald P. Little, *A Catalogue of the Islamic Documents from al-Haram aş-Şarif in Jerusalem*, Beirut 1984, s. 380 (faksimile nr. 16).

¹⁸ **Tabrîz saf gümüş dinarı (zar-i safid-i talgami-yi şahr-i Tabrîz):** Talgām kelimesinin manası kaynaklarda açık bir şekilde zikredilmemiştir. Ancak, bu kelimenin metinlerde daha çok gümüş (*nukra*) kelimesi ile birlikte kullanıldığı görülmektedir: "*Talā-yi cā'iz va nukra-yi talgām taslīm-i ḥazāna dārand*" (Vaṣṣāf, *Tārīḫ-i Vaṣṣāf*, Tahrān 1338 hş., s. 349); "*nukra-yi talgām* (Raşid al-Dîn, *Cāmi' al-Tavāriḫ*, neşr. A. Ali-zade, III, Baku 1957, s. 492.). Kelime eserin K. Jahn neşrinde, muhtemelen nüsha hatasına bağlı olarak "takgām" olarak geçmektedir. (Bkz. *Tārīḫ-i Mubārak-i Gāzānî*, neşr. K. Jahn, Leiden 1940, s. 284); "... az-a'yār-i talā-yi cā'iz ve talgām-i andakmāya"; "...nīm mişkāl talgām-i şāfi... ba-sa mişkāl talgām-i mażrüb..." *Tārīḫ-i Mubārak-i Gāzānî*, s. 283-285). Bununla birlikte, kelimenin *Dastūr al-Kātib*'te zar (altın) ve *ākça* kelimeleriyle birlikte dinar mukabilinde kullanıldığı görülmektedir: "*har sāl az-aşl-i māl ve*

eder- kabul ve ikrârda bulunarak teyid eder. *İkrâr* edici, zikredilen meblağ tam ve eksiksiz bir şekilde, ona altı ay zarfında geri verme zorunluluğunu, isimleri belgede zikredilen topluluğun şahitliğinde kabul etti. (Bu belge) 1 Rebiü'l-ahir 731/11 Ocak 1331'de yazıldı.

Maḥmūd -Muḥammad b. Abî Bakr al-Ḥālādî (kendi?) hattıyla yazdı.

Şahit şöyle yazar: Bu duruma şahitlik eder. Maḥmūd -Muḥammad b. Ḥusayn al-Şarrāf (Onun izniyle yazıldı).

Evladın Hizmete verilmesi¹⁹: Kamāl al-Dīn Ḥasan b. 'Abdallāh b. Muḥammad al-Ḥayyāt, Ḥusayn ismindeki kendi oğlunu, yüce üstād, ihsan sa-

mutavaccihāt-i Tabrīz mablağ-i yak hazār ū haştad dīnār zar-i rā'ic-i taḡgam çanānça har rüz pañç dīnār bāşad... ; "amīr filān-rā bīst hazār savār-i mutasallaḡ va bīst tūmān ākça-yi taḡgam cahat-i tartūb-i maşālīh-i 'asākīr-i maşūra badān ḡazrat irsāl kard." Bkz. *Dasūr al-Kātīb fi-Ta'yīn al-Marātīb*, I/I, Moskova 1964, s. 401; II, Moskova 1976, s. 261. "Mablağ-i duvīst ū pancāh dīnār-i zar-i rā'ic-i nov-i taḡgamī ki nima-yi in bāşad şad ū bīst ū pañç" Bkz. Donald P. Little, *aynı eser*, faksimile nr. 16. (s. 380). Yine, *Tārīḡ-i Ūlcāyūtū* da geçen "moltakam" kelimesinin de bununla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. (Bkz. 'Abdallāh al-Kāşānī, *Tārīḡ-i Ūlcāyūtū*, neşr. M. Hamblī, Tahrān 1340ş., s. 125). Bunun yanı sıra 'Abdallāh al-Kāşānī'nin bir başka eserinde saf altın için kullanıldığını bildiğimiz "zar-i tallī" tabirine karşılık "nukra-yi taḡgamī" kelimesiyle saf gümüşün kastedilmiş olduğu anlaşılmaktadır. (Bkz. 'Abdallāh al-Kāşānī, 'Arā'is al-Cavāhīr va Nafā'is al-Aṭā'ib, neşr. İ. Afşār, Tahrān 1345ş., s. 216. *Risāla-yi Falakiyya* (s. 229) ve *Sa'adat-nāma* (s. 85, 104, 164) gibi devlet muhasebesine dair yazılmış eserlerde ve bu devre ait orjinal vesikalarda (bkz. İ. Şayḡ al-Ḥukamā'ī, "Bāzhvānī-yi yak sanad-i tāriḡī", *Macalla-yi Cāvidān*, 4, Tahrān 1372ş., s. 49; Donald P. Little, *aynı eser*, s. 380, faksimile nr. 16) rastlanılan bu kelime W. Hinz tarafından saf gümüş (*Feinsilber*) olarak tercüme edilmiştir. (Bkz. *Die Risāla-yi Falakiyyā*, s. 23). "Zar" ve "talā" (altın) kelimeleri tıpkı dinar kelimesi gibi, İlhānlılar devrinde bazen gümüş para için de kullanılmış ve böyle olduğu durumlarda *safid* (beyaz), *rā'ic* ve *taḡgam* kelimeleriyle birleşerek yeni bir ıslahın ortaya çıkmasına sebep olmuştur: "Zar-i safid-i taḡgamī"; "nukra-yi taḡgam"; "nukra-yi rā'ic-i taḡgam"; "talā-yi rā'ic-i taḡgam". Bu durumda gerçek altın için ise daha çok *zar-i surḡ* (kızıl altın) tabirinin kullanıldığı görülmektedir. (Bkz. *Tārīḡ-i Mubārak-i Ġāzānī*, s. 289). İlhānlılar devrinde altın paranın bazarda az bulunur olması ve alım-satımlarda daha çok gümüş paradan istifade edilmesi sebebiyle, dinar kelimesiyle de "zar-i safid" ve "talā-yi rā'ic"te olduğu gibi gümüş para kastedilmekte idi. (Bkz. G. Herrmann-G. Doerfer, "Ein persisch-mongolischer Erlass des Ġalāyiriden Şayḡ Oveys", *CAJ*, XIX/1-2, 1972, s. 16). Nitekim, bu ıslahın 700/1301 tarihli bir köy sauş senedinde dirhem kelimesiyle birlikte "Anadolu (Rum) da mütedavil bulunan taḡgamī gümüş dirhem" (*dirham fīzī taḡgamī rā'ica fī bilād al-Rūm*) şeklinde kullanılmış olması da bu görüşü doğrulamaktadır. (Bkz. O. Turan, "Selçuklular Devrine Ait Köy Sauşı Hakkında Bir Vesika", *Vakıflar Dergisi*, 10, Ankara 1973, s. 128) İbarenin başına *Tabrīz şehri* kelimesinin getirilmesini ise, İlhānlı Devleti'ne bağlı tâbi devletlerin muhtelif ayarlarda para basmasına bağlı bir durum olmalıdır.

¹⁹ Metinde yanlışlıkla "zamīn" (toprak) kiralınması yazılmıştır. Oysa metnin muhtevası bir kimsenin çocuğunu çıkarlığa vermesiyle ilgilidir.

hibi, muhterem *Malik al-Şannā'* Camāl al-Dīn Hısayn (s.70) b. Aḥmad al-Dībāçī'ya bir yıllık süreyle nakit 50 *Tabriz şehri saf gümüş dinarı* -ki bunun yarısı 25 dinar eder- ücret mukabilinde dibâcılık²⁰ sanatu yapması, emanet ve diyaneti yerine getirmesi ve o işle meşgul olması için, belgede isimleri yazılı olan topluluğun şahitliğinde hizmete verdi. 2 Rebiü'l-ewvel 704(?) tarihinde²¹ yazıldı.

Köle Satışı: Kamāl al-Dīn Hısayn b. 'Abdallāh b. 'Uşmān al-Sivāsī'nin satımı bir aded: *Ṭahmāsb* adında, uzun boylu, beyaz tenli, kırmızı yüzlü, kara gözlü, açık (*guşāda*) kaşlı, elinde *Çiyās* al-Dīn Maḥmūd b. 'Abdallāh al-Aḥrākī'nin mektubuna sahib olan bir aded Çin (*Hiṭāy*)'li köle nakit 500 *Tabrīz şehri saf gümüş dinarma* -ki bunun yarısı 250 dinar eder- Tabrīz şehri *taṃgācī*²² ve dellallerinin huzurunda satıldı. Eğer çalınmış (*duzdīda*) veya bulunmuş (*bulārgū*) çıkar ise sorumluluğu satıcıya aittir. *Filān* ve *filān*'ın dellalliğiyle. 3 Rebiü'l-ewvel 731/15 Aralık 1330.

Boşanma Belgesi (Ṭalāk-nāma): *Filān b. filān b. filān*, şer'i hükümlere uygun olarak, kendi ehli (hanımı) *Filāna bint filān*'ı boşayarak serbest bıraktığını, geri dönme ve vazgeçmede bulunmayacağını beyân ve ikrâr eyledi. Yüce Allāh derki: *Erkek zevcesini boşarsa ondan sonra kadın kendinden başka bir ere nikahlanıp varıncaya kadar ona helâl olmaz*²³. *Filāna bint filān*, kocası *Filān b. filān*'ın üzerine vazife olan nakit 50 *Tabrīz şehri saf gümüş dinarı* -ki bunun yarısı 25 dinar eder- mihr ile boşandı (s.71) ve kendisini azad kıldı. Giyecek, eşya vb. değerli şeylerden her ne var ise, taraflardan herbirisi kendi arzusuna ulaştı ve birbirinden ayrıldılar. Bu durum ihtiyaç anında ibraz edilmek üzere hüccete kaydedildi. 4 Rebiü'levvel 1056(?)/16 Aralık 1330(?).

Köle Azad Belgesi (Āzād-nāma): Bu vesika, Şadr-ı Kabīr *Hvāca Filān al-Dīn filān*'ın; Rus asıllı, Balabān isimli, orta boylu, kırmızı yüzlü, gök gözlü, çatuk kaşlı, bir aded köleyi *Allāh rızası* ve o gün için ki: "*ne mal fayda eder ne*

²⁰ **Dibâcılık:** İpek kumaş dokuyuculuğu ve satıcılığı.

²¹ Burada ve sonraki iki vesikanın sonunda 704, 1055 ve 1053 tarihlerinin kullandığı görülmektedir. Ancak metinlerin dil ve üslup özelliklerine bakıldığı zaman, bu vesikaların da diğer vesikalarla aynı tarihe (731/1330) ait olması gerekmektedir.

²² **Tamgâci:** İlhanlı Devleti'nde ticari mallardan vergi tahsil eden memur. Bkz. Ş. Şarik Amīn, *Farhang-i İştilāḫāt-i Dīvānī-yi Davra-yi Muğūl*, Tahrān 1357hş., s. 101-102.

²³ **Kur'ân**, II/230.

de oğullar, meğerki Allâh'a tamamen salim bir kalp ile gelenler olsun"²⁴ azad ettiğini bildirir. Bundan sonra o kendi nefsinin hakimidir. Her nerede ister ise orada ikamet eder. Bu günden sonra, azad edenin yakınları ve başkalarından hiç kimsenin bu köle üzerinde hiçbir hak ve yetkisi yoktur. Onun huzurlu bir şekilde devlete dua ile meşgul olması için engelde bulunulmasın ve ona zahmet verilmesin. Bu şekilde taahütte bulundu. Seçkin (*ā'yān*) ve güvenilir bir topluluğun huzurunda. 11 Rebiü'l-evvel 731/23 Aralık 1330²⁵.

Ortaklık Belgesi (Şirkat-nāma): Bu vesika ile, *Filān b. filān*'ın nakit 1000 *Tabrîz şehri saf gümüş dinarını* -ki bunun yarısı 500 dinar eder- *Filān b. filān*'ın şirketine ortaklık için koyduğunun zikridir. (O), bu para ile malın sahibi olur ve diğeri de bu paraya ortak olur, onların arasında paylaşılr. Kazanılan maldan yarısını adı zikredilen *Filān*'a verir ve (s.72) yarısını da kendisi alır. Buna razı oldular ve birbirlerinin beyanlarını kabul ettiler. Eğer -*Allâh korusun*- bu mala bir zarar gelirse, yarısı malın sahibine ve yarısı da ortağına aittir. Bu şekilde kendi istekleri ile taahütte bulundular. Ramazan 1053(?). "*Alemelerin rabbi olan Allâh'a hamd olsun*".

İbranâme (Barî-nāma): *Filān b. filān* şer'i kaidelere uygun, aklen ve bedenlen sağlam bir *ikrâr* ile, *Filān b. filān* üzerinde nakid, mal, emanet ya da başka şekillerde hiç bir talebi olmadığına dair beyanda bulunmuştur. Bu tarihten itibaren zikredilen *Filān b. filān* ya da onun tarafının yapacağı talepler batıl ve iftira olacaktır. Bu durum isimleri belgede zikredilen kimselerin şahıdığında hüccete kaydedildi. 7 Rebiü'l-evvel 731/19 Aralık 1330.

* **

²⁴ Kur'ân, XXVI, 88-89.

²⁵ Türkiye Selçukluları devrine ait *Rusûm al-Rasâ'if*'de kaydedilen bir *âzâd-nāma* için bkz. O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 185. Yine 1111/1699 tarihinde yazılan ve aşl günümüze ulaşan bir *âzâd-nāma*, metnimizde geçen bazı özel islahların Safeviler devrinin sonlarında da kullanılmakta olduğunu göstermektedir. (Bkz. 'A. Suhayli *Hvânsârî*, "*âzâd-nāma*", *Macalla-yi Vahîd*, II/2, s. 14-15).

Vesikalara Göre İlhanlı Devrine Ait Bazı Fiyatlar:

Tarih	iş-mal	fiyat
Muharrem 721	Bir yıl için toprak kiralanması	10 dinar
2 Rebiü'l-ewel 704	Bir yıl için çocuğun hizmete verilmesi	50 dinar
3 Rebiü'l-ewel 731	Bir aded köle satımı	500 dinar
4 Rebiü'l-ewel 1056(731?)	Kadın için boşanma mihri	50 dinar
Ramazan 1053(731?)	Bir işe ortaklık bedeli	1000 dinar

زبانها بر قصد من سخنها ولی زین عصبها باکی نماندم که از اهل نادانان و احمقانم
اما امید آنکه و مراد چنان است که بهار هر گلشن که از آن نبات میدرخد خوشتر و زیباتر
از نبات ذوق نامرادی زده و مرار کند و دوم اگر سعادت تو بهوسته بود
بخاطر طاعت تو از زنی آفتاب هجوم جنت دارم چون ماه ساره و لولیت تو
مقدوره ای بر توام خود نوسید صبا شفق احوال در دستان خود و آن کف دلان را غم خیزد
بسم عیادت میگویم رفت که بعد از گامی ایام طول الام و خوش خاد و علال کس لای
سالم ای این رفاه نیست در ری اسیر قید محوری شده و در آن غایت که خوشتر است
پرتو و سبب نترس بگریز و نشد آن کس که رسید از دیار و کس کور و ز جانی
ز خط حکما در دست دل با دست نغمه و تجلیت چشم بگردد نقد خجسته بر او فرمود
و چون از گامی عیادت موی جنت لقمه رسد و استقامت فرج اهل سعادت و ار
مضون بشارت منجلی استقامت تمام بر وفق برام و اقباض زان حال سعادت انعام بر افند
انعام محرم بر اسم انصاف و امانی و لازم که هر که بفرماید شکر خدا را از هر وقت که
بر است نوس که بخار و بار دوم انظار و توانم باز یار و انظار و در بود بسیار بر خطای آن
منع و کوشش از راه دل که آرام و مسیح با آمدی دشمن خود باشد جان منی و نبات علی که

که علی و آد و رانوی در خطب طلبی به هیما شد
و نیز هر که خواهد که تا اول با بلوک و اجیان و کاهر عهد و زمان القی باشد
یا صدور و اقران قرینی بودی هر که او نیز عهد و آد و رانوی ای مردی هر
جان و در خلعت توبت و نوا سف و شریف از ملل آنست شرف خود
ایشی خیال نایب منی فی الحقیقت است حد و عهد و عهد و عهد و عهد و عهد
چون طاعت خود شرف من ملل حد از نایب عهد و عهد و عهد و عهد و عهد
علاصطلاح اهل اللغات ترفیق دلانده و نود و روزگار بیست
ان مساجد خود تا بنید آسمان فلجانیت فضل بیست و نود و نواون برداد اقامه کرد
رسالة الصالحین کرد حسن توفیق قسم اول در وقت قفاتی در خطب است
خطاب و دعوات نامه و در آن چهار فصل قسم دوم در حاجت بخشن کرامت
پادشاهان وقت و در آن پنج فصل است قسم سیم در صدر نامه ایتمه و تقاضاه و است
ماحولت و در آن هفت فصل است قسم چهارم در حوائط و قورنکر و نکات
ماحولت و تقاضای و در آن پنج فصل است قسم پنجم در سفر و عهد
و زینت و بانجات و حساب رقوم و علم شروط و در آن شش فصل است
قسم ششم در معرفت قفاتی و در حیات عورات خطاب و دعوات
نامه و در آن چهار فصل است فصل اول بر آنکه العکاء الله و در آن شش که مهم ترین
در کتاب و در آن چهار فصل است و معرفت و است و عقلاست تا در خطاب
سوی بنفید و خطاب و التاب است که بر صدر مکاتبات

تاویل و رحمت بدین سو کند نهاده بدین موجب اقرار کرد و گواه
 بر خود گرفت تاریخ فلات ^{تفصیل} دوم قدر واه و باقی است
 بر آن ^{مستطاب} ^{حی قصاب} ^{صاحب}
 محمد خباز رسا ز هر یکی خاصه بدست
 معتدلمان مان بدست محمد کشت
^ع ^ع
 ناوقت حجاب کتب ^ص ^ص
 زکات و المانع مع اللؤلؤ اصدی
 و طبع و کتب مانه
 سواد ^ع ^ع
 کخی خال رسا ز هر یکی خاصه بدست محمد
 زکریا ^ع ^ع
 ناوقت حجاب کتب ^ص ^ص
 زکات و المانع مع اللؤلؤ اصدی
 و طبع و کتب مانه
 سواد ^ع ^ع
 کخی خال رسا ز هر یکی خاصه بدست محمد
 زکریا ^ع ^ع
 ناوقت حجاب کتب ^ص ^ص
 زکات و المانع مع اللؤلؤ اصدی
 و طبع و کتب مانه
 سواد ^ع ^ع
 کخی خال رسا ز هر یکی خاصه بدست محمد
 زکریا ^ع ^ع

براه نرا	<p>سوان صراف خواجه کریم الدین شکر زین الدین خواجه متغای کن دروس صد کوزه صغ</p>	<p>صراف خواجه محمد الدین صراف مع علمو کما بیت جمال الدین درای صد و سی ماه چند نان</p>
برای علم نویسی	<p>تا وقت خواجه شمس الدین احد و شش و سی ماه راه اجاره در میان صلا خواجه الدین احمد در سدا از اجاره زمین کوه در تصرف کوه دروازه از غره محمد حکم احدی غریز وسیع باغی که در آن کجا المدکور زوداع</p>	<p>و اعتماد بر علامات گشته کنه فرجام او اول ریح کلا احمد و شمس راه خط خواجه بهار الدین عطار از اجاره شرفخانه ندرت حسن الهوان نند و قد و شکر م م م</p>
	<p>روز زیارت تا وقت خواجه شمس الدین قیام المدوره</p>	<p>و اعتماد بر علامات گشته کنه قیام دوم ماه ریح کلا احمد</p>

و صلح چهارم در علم شریعت
چون شخصی در حق شخصه او را کند چنین نویسد او را در دو
دکواه بر خود گرفت محمد بن عمر بن محمد الهذلی مقیم شهر بصره
معروف بصراف منقحی در دست و عقده بر جانی بزرگتر
و احبار طایفه و غلبت خویش که بر وقت و در وقت
وقت و در وقت و میت از آنست خواجه
نجم الدین ابوبکر بن حسن بن عبدالله الحنظلی
صد و بیست و نه روز غلبت خویش بر کمال
لازم و حق واجب است موی جل آمدت شمس راه افروز
کرد مقرر نمود عوض این مسند که تمام و کمال بود رسد است
کوبایی جانی که اسامی ایشان در مکتوب یاد کرده بود کتب جامع
غزه ماه مبارک ربیع الثانی و در ولادت و سیما
حدیث محمد بن ابوبکر الحنظلی اخذ که هر غنی نویسنده حق
کوهی در کوه محمد بن حسن الصراف کرده

سجده نامه زمینی
با طیاره داد کمال الدین حسن بن عبدالله بن محمد الحنظلی طایفه فرزندان
حسین نامه با ستاد اجل نعم ختم ملک القضاة جلال التی حین

بن احمد الباقی کسک متواتر متواتر علی سید بنیامین
 طلعی نقد تهریز در نیمه این مه و در صعبت اصفت و بیای کینه
 و امانت و درانت کار او و طلعه کارایت کوا هر چاهت
 که اسیر ایشان در کتوب یکرده شود کتبه فایع صدم از مبارک کتبه
 و دره فروخت

فروخت کمال الدین حسین بن عبد القدر بن عثمان السوی بکفر
 غلام خطای طهات نام بالانبد سفید بوبت بیع روی شایم
 کتاده ابرو ملازده کتوب خلیه غیث الدین محمد بن عبد الله اعراب
 بیع با کتبه زماره سفید طلعی نقد تهریز که نیمه این مه بیع
 کتوب تخفایان و دلالان تهریز که اگر ز دیده با طار غویرون آید
 عهد و جواب بر فروشنده بابت بملا فلان و فلان کتبه اسم
 ماه مبارک زین کتبه سنه لعی و طین و سماه و لک الم
 ضلاق ناصر اقرار کرد و اعزاف آورد و کلاه بر خود گرفت
 فلان بن فلان بن فلان اقرار دست بر خود که اهل خود را فلان بن
 فلان بنه طلاق را کرد چنانکه در صحیح و خلیه نباشد قوله فلان کتبه
 کتوب نقد خلیه کتبه زواج غیره و طلقه نبست فلان مهر کتوب
 شوهر دست و هو فلان بن فلان سید غلام و تهریز
 طلعی نقد تهریز در نیمه این مه بیع و بیع زماره کتبه و خود را

کتاب

کننده کرد و هر چه بود از پوشیدنی و کسرتزید و غیره از آنجا و بر حق باشد
هر یک قبط خویش رسیده و از یکدیگر متفرق شدند و این ذکر بحکم مکتوب شد
تا وقت حاجت عرض افتد و کتبی از جرایم و ممالک را بکلیه ۱۰۰

ازادنامه

این مکتوب بناطقت بمرکب ازاد کرد صدر کبر خواجده فلان الدین
فلان مکینه غلام ادوس اصل همان نام میانه بالاسنخ روز کجود چشم
پوسته ابرو حشمت قدر تقلا و کلمه کلمه ضایقه و از جهت آن روز
که یومر لاکا یفیع مال و لا یبون الا لراعی الله قلب سلیم
تا بعد از این مالک نفس خود باشد و هر گاه خواهد آقا صدق
و عبایوم بیج افزیده را از معلقان این ازاد کننده و غیره با این
غلام بیج حتی و در عویر نیاید و مانده و مزاج وی کجود تا نوزاد عظم
مدچار سلامت روز افزون مشمول کدو بدین صفت لاه بر خود نشد
و عطر را از ایمان و تقاضا کتبی از ما بقوم ما مبارک را بکلیه

اصی و طینی و سبانه شریکت نامه

این ذکر مشتمل بر آنکه فلان بن فلان مبلغ کدو هزار زر سفید
طلوع قد شهر تبریز که نیمه این مبلغ بود با بصد و بیار شریکت فلان بن فلان
نهالکایان صدر اس المال بیخ شریکت آن مبلغ و سایر آن رضایه
تقدیر صف مکتب از آن بصل مال و بیو فلان المنکود و بعد

و بعضی خود بر کبر و بدان موجب رانی شدند و قبول اقرار بکبر کردند
 و اگر محتاط بودند و با شرافتی بدان مال برسد یعنی از آن صاحب مال؟
 و بعضی دیگر از آن شریک بر این جمله کلاه بر خود گرفتند بطبع صورت
 کمرزانه شهر رمضان المبارک ۱۰۵۴ و اوردند به العالمین
 برکت **بنا صنف و معروف فلان بن فلان اقرار**
 درست شرعی نمی درست و قیام جابر و ابو ابرهه بن فلان بن فلان
 هیچ نوع صحیح و دعوی نیست و نه ارشاد و نه از حدیث و نه از روایت و نه
 و همه دعوی که قیام کند بر فلان بن فلان هر کجا که از قبل وی باطل باشد
 و مورد بهمان ولین ذکر بر سبیل محبت داده شد بگویم حاجت که اسامیر
 ایشان در مطوب یاد کرده شود کتب حقیم و هم کمالی و طبعی سبحانه

بینه

